

BURSA'NIN TARİHİ MAHALLELERİ

ALİPAŞA, HOCAALİZADE, İBRAHİMPAŞA, MAKSEM, NALBANTOĞLU, TAHTAKALE

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	195079
Tas. No:	9561141 BÜRİT

YAHUDİLİK, HİRİSTİYANLIK
ve BENZERİ KADİM GELENEKLERDE HAC
-İSLÂMİYET'İN HACCIYLA KARŞILAŞTIRMALI-

Ali ERBAŞ*

Kutsal mekân kavramı ve bu tür yerlerin ziyareti tarih boyunca bütün inançlarda mevcut olmuştur. Kutsal mekânları ziyaretin sebebi, o mekânın kutsiyetinin bahşedebileceği maddî, manevî ve ahlâkî faydaları elde etmektir. Kabileci, millî ve evrensel dinlerin hepsinde kutsal kabul edilen mekânlar ve bu mekânların ziyareti söz konusudur. Yakın-doğu'da milattan önce ikinci bin yıldan itibaren hac yerleri özellikle vahalarda ve şehir kültürünün bulunduğu yerlerde teşekkül etmiştir. İkinci bin yılın üçüncü çeyreğinde Mezopotamya'da Nippur, Asur'da Ninova bu türden ziyaret yerleriydi. Mari tabletlerinden öğrenildiğine göre M. Ö. XVIII. yüzyılda Harran'daki Sin ve Qatna'daki Belit-Ekalli tapınakları meşhur ziyaretgâhlardı.

Bronz çağı boyunca Byblos'taki Baaltis Tapınağı, Mısır'dan gelen önemli takdimeli kabul etmişti. Sümerlerde Nippur'daki Enlil, Sâmiler'de Ninova'daki İştâr, şöhret kazanmıştı ve Sümerler döneminden itibaren hac için kutsal sayılan güzergâhlar mevcuttu. Babilonya'da Esagil ve Marduk ziyaret edilen ilahlardı. Hititler'de kral, başrahip sıfatıyla her yıl kış mevsiminde krallığın büyük ibadet merkezlerini ziyaret ederdi. Suriye'de Byblos, Aphaka, Tyr, Heliopolis (Ba'lebek) ve özellikle Hierapolis önemli hac merkezleriydi. Bilhassa Romalılar döneminde çok sayıda yabancı uzak ülkelerden buraları ziyarete geliyordu¹.

* Prof. Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürü.

¹ Harman, "Hac", *DİA*, XIV, 382; Daha geniş bilgi için bkz., *Dictionnaire de la Bible: Supplément*, Paris 1928-1985, VII, 567-570.

Görüldüğü gibi hac ibadeti dinlerin pek çoğunda şu veya bu şekilde var olmakla birlikte, bazılarında daha önemli bir yer işgal etmektedir. Kronolojiye de dikkat etmek sûretiyle bazı dinlerden örnekler vererek konuyu açıklamaya çalışalım.

I. Eski Mısır Dininde Hac

Eski Mısır'da büyük tapınakların duvarlarındaki birçok resim ve yazı ve ayrıca bu tapınakların çatılarında bulunan "hacılara ait ayak izleri" gibi bulgulardan hareketle eski Mısırlıların hac uygulamalarının mevcut olduğu kanaati ortaya çıkmaktadır. Eski Mısırlılar için yolculuk yapmak kolay bir şey değildi. Bunun için fırsat bulduklarında milli pantheonun büyük bir tanrısı yanında dua ediyorlardı. Dînî merkez olarak kabul edilen birçok yer vardı. Busiris, Bubastis, Memphis (Ptolemeler döneminde), Abydos ve Karnak bunlardan bazılarıdır². Herodot, büyük bayram için Bubastis'e gelenlerin sayısının yedi yüz bin olduğunu söylemektedir. Abydos'da Osiris'in esrarı kutlanıyordu ve bu yerin ziyaret edilmesiyle öbür dünyadaki mutluluğun elde edileceğine inanılıyordu. Daha sonra Amon vahası (şimdiki Siva) önemli bir hac yeri oldu³.

Eski Mısır'da haccın varlığına dair, doğruluğu kesin bilgilerden bahsetmek zordur. Çünkü buradaki hac ile ilgili bilgiler şifahî rivayetlere dayanmaktadır. Ancak Greko-romen çağdan itibaren hac uygulamasının mevcut olduğu net olarak tespit edilmiştir.

II. Eski Yunan Dininde Hac

Eski Yunan'da insanlar mevsimin gidişatına ve bayram günlerine göre, tanrılarının onuruna ziyaretlerde bulunmak amacıyla değişmeyen güzergâhları takip ederek hac yolculuklarında bulunmuşlardır. "Minihac" deyimiyle ifade edilen bu yolculukları, Panatheneler gibi görkemli tören alayları ve eski verimlilik ritleri eşliğinde gerçekleştiriyorlardı. Ancak Eski Yunan'da, Roma, Kudüs ve Mekke gibi "bütün yolların kendisine götürdüğü yer" olarak kabul edilen tek bir hac merkezi yoktur. Arkaik dönemden beri bir bölgenin halkını kendine çekmeyi başarmış olan birçok tapınak hep olagelmıştır. Delos, Delphes, Eleusis, Efes,

²Guillemette Andreu, "Pelerinage Egyptiens", *Dictionnaire des Religions*, (Paul Paupard'ın yönetiminde), Paris 1993, II, 1555; Ayrıca bkz., O. Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü*, İstanbul 1993, s. 178.

³ Harman, "Hac", *DİA*, XIV, 383.

Epidaure, Olympus gibi yerler bu tür tapınakların bulunduğu en büyük panhellenik merkezlerdir. Atina sitesi Delos adasına her sene bir hac kafilesi gönderiyordu⁴.

Eski Yunan haclarından çoğu, bir halk hareketi ve toplumun güçlenmesine katkıda bulunacak bir politik dayanışma olarak değerlendirilmektedir. Bu türden sûfluk ile ilgili eski tarihlere ait kendine özgü özel bir karaktere sahip bulgulara da çok sık rastlanmaktadır. Meselâ Eleusis'in inisiyatik törenlerinde insanlar uzun bir ayın alayı meydana getirmekte ve kutsal bir yol boyunca tamamen mistik bir çevreye yayılmaktaydı. Tanrılara doğru giden yollar Parmenidos'a göre Hakikat'e; Empedoclos'a göre Dindarlığa; Platon'a göre ise Hikmet ve Adalet'e götürmektedir. Bu tür inisiyatik yolculukların teması, cennetin eskatolojik teması ve ruhun manevî gezintileri ile karışmaktadır. Bir sürgün olarak kabul edilen dünya hayatı ise, son mutluluğa doğru giden yolu açan uzun bir arındırma süreci şeklinde değerlendirilmektedir⁵.

III. Hinduizm'de Hac

Hindistan toprakları, iki bin yıldan beri hac mekânı olarak kabul edilir. İster orada doğmuş olsun, isterse dışarıdan gelip buraya yerleşmiş olsun Hindistan'da bulunan bütün dinler bu konuyu benimserler. Hinduizm'de hacıya (*varkari*) bir köylü ya da kendi köyünde özgürce sofuluk hayatı (*bhakti*) yaşayan bir sanatkâr gözüyle bakılmaktadır. "Dua adamları" olarak bilinen gezici vaizlerin vaazları (*kirtan*), toplu olarak söylenen ilâhîler (*bhajan*) ve benzeri hususlar, hinduist hacıların, hac anında yerine getirdikleri spiritüel egzersizlerdir. Mesleğine ya da iş durumuna göre senede bir sefer veya daha fazla, iş sıkıntılarından, aile kaygılarından ve kast kurallarından uzak bir hayatı teneffüs ederek ilahiler eşliğinde kalabalık bir sofu meclisi ile birkaç günlüğüne hac merkezi olarak kabul edilen yerlere doğru hac yolculuğuna çıkarlar⁶. Bunların içinde milyonlarca kimseler yaşlandıkları ve kötürümleştikleri

⁴ A. Motte, "Pelerinages Grecs", *Dictionnaire des Religions*, (Paul Poupard'ın yönetiminde), II, 1556.

⁵ A. Motte, "Pelerinages Grecs", *Dictionnaire des Religions*, (Paul Poupard'ın yönetiminde), II, 1557; ve bkz., G. Siebert, "Reflexion sur la Notion de Pelerinage dans la Grece Antique", *Les Pelerinages, de l'Antiquité Biblique et Classique à l'Occident Médiéval*, Paris 1973, s. 33-53.

⁶ Guy Deleury, "Pelerinages Hindous", *Dictionnaire des Religions*, (Paul Poupard'ın yönetiminde), II, 1558.

zaman karınları üzerinde sürüne sürüne gidiyor ve son nefeslerini Ganj nehrinin kıyılarında alarak birdenbire Şiva'nın cennetine kavuşmak istemektedirler. Ganj nehri üzerindeki Benares'te iki mabet ve sayısız türbeler vardır ve bunların hepsi aynı ümidi besleyen hindularla doludur. Fakat Benares, Hindistan'daki biricik kutsal şehir olmadığı gibi, Ganj da tek kutsal nehir değildir. Hindistan'ın her köşesi kendine göre kutsal mukaddes mabetler ve türbelerle doludur. Tarif edilemeyecek derecede çirkin putlar her yerde göze çarpar. Bunlar arasında fil kafalı tuhafıklar, üç gözlü ucubeler, birkaç kafalı canavarlar ve korku veren türlü türlü şeyler görülür⁷.

Netice itibariyle Hindistan'ın her köşesine yayılmış olan mabetler ve mabudların bulunduğu yerler kutsal mekânlar olarak kabul edilir ve hac maksadıyla ziyaret edilir.

IV. Budizm'de Hac

Budist hac geleneğinin en karakteristik özelliği, Budda'nın hatıralarının saklandığı stupaların veya diğer kutsal yerlerin etrafında saygıyla dönmektir. Özellikle Güney Asyalı budistler bir tür "tavaf" olarak nitelendirilebilecek bu hareketi gruplar halinde yaparlar. Tavafta kutsal nesnelere sağ taraflarına alarak onların etraflarında dönerler. Tavaf esnasında yiyecek ve içecek takdiminde bulunur, Budda'nın doktrinlerini düşünerek meditasyon uygularlar. Tibetli budistler yol üzerindeki bütün kutsal yerleri tavaf ederler ve hac merkezine gelirler, tavaf ederken saat yelkovanı yönünde hareket ederler⁸.

Mahaparinirvanasutra'ya göre Buda, ölümünden kısa bir zaman önce dört büyük hac yerini ziyaret etmeyi tavsiye etmiştir:

Lumbini parkı: Burası Buda'nın doğduğu yerdir.

Bodh-Gaya: Burası Buda'nın Uyanmış olduğu yerdir ve Bodhi ağacı da buradadır.

Benares Parkı: Uyandıktan sonra ilk vaazını yaptığı yer.

Kushinagara'daki Complete Extinction koruluğu.

⁷ Ö. Rıza Doğrul, *Yeryüzündeki Dinler Tarihi*, İstanbul 1963, s. 105.

⁸ Baki Adam, *Dinlerde Hac İbadeti Üzerine Bir Araştırma*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi S.B.E. 1989, s. 87-88.

Hıristiyan çağının ilk yüzyıllarında bu hac merkezleri Çin budistlerinin ilgisini çekmiş ve birçok hacı Fa Hien (IV. yy.), Song Yun (V. yy.) ve Hiuan Tsang (VII. yy.) isimleriyle anılan Budizm'in kaynaklarını öğrenmek için Hindistan'a gelmişlerdir. Onların yolculuk hikâyeleri bugün Hint Budizmi'nin tarihinin önemli bir kaynağını oluşturmaktadır. Ayrıca her budist ülkenin kendine özgü hac merkezleri vardır. Meselâ, Tibet'te Lhasa, Samye, Gaden, Tashilumpo, Sera ve günümüzde Hindistan'da Benares yakınındaki Sarnath, Bodh-Gaya, Ajanta ve içinde bazı manastırlarla mezar anıtlarının bulunduğu Sanchi gibi yerler, Çinde Buda ve Bodhisatvalar'a vakfedilen P'u-t'o-shan, Chiu-hua-shan, Wu-t'ai-shan ve O-mei-shan gibi manastır ve mabetler bu merkezlerden bazılarıdır. Brahmanik mabedlerde ya da sunaklarda yerine getirilen hac konusu da budist sūflüğünde önemli bir rol oynamaktadır⁹.

Görüldüğü gibi Budizm'de diğer dinlere nazaran hac merkezleri biraz daha fazladır ve farklı bölgelere göre farklı uygulamalara rastlanmaktadır.

V. Şintoizm'de Hac

Şintoizm'de hac merkezi olarak kabul edilen yer İse'dir. Birisi hasat mevsiminde, diğerleri ise sene ortası ile sene sonundaki arınma mevsimlerinde olmak üzere Tanrıça Amaterasu'nun kutsal kenti olan İse'ye yılda üç defa hac yolculuğu yapılmaktadır. Hacılar İse'ye geldiklerinde Amaterasu'nun mabedine girmeden önce İzusu ırmağında usulüne uygun olarak temizlenirler. Temizlik yaparken Temizlik Tanrısı'na dua ederler. Sonra gruplar halinde rehberlerini takip ederek Tanrıça'nın mabedinin önüne gelirler. Başrahip mabedin kapısını açar, içeri girer. Arkasından diğer rahipler girerler. Kapıdan altara kadar kırık bir çizgi halinde sıralanırlar. Hacıların getirdiği takdimeleri elden ele altara kadar ulaştırır ve altarda farklı aralarla sıralanmış masaların üzerine bırakırlar. Takdimeler başrahip tarafından takdis edilerek boru ve davulun müziği eşliğinde Tanrıça'ya sunulur¹⁰.

⁹ Michel Delahoutre, "Pelerinage Boudhiques", *Dictionnaire des Religions*, (Paul Poupard'ın yönetiminde), II, 1555; ve bkz., M. Vijayaratna, "Les Pelerinages dans le Bouddhisme de Sri Lanka", J. Chelini ve H. Branthomme, *Histoire des Pelerinages Non Chretiens*, Paris 1987, s. 258-263; N. Dag-Pa, "Les Pelerinages Boudhiques au Tibet", J. Chelini ve H. Branthomme, *a.g.e.*, s. 264-277.

¹⁰ Baki Adam, *a.g.e.*, s. 92-93.

Şintoizm’de sene ortası ve sene sonundaki günlerden birinde yapılan ve bedenî ve ahlâkî kirlerden temizlenme gayesi taşıyan arınma hacları vardır. Bu haclar için yapılan ayınler İse’de yapıldığı gibi mahallî mabetlerde ve nehir kenarlarında da yapılabilir. Arınma ayınleri şu şekilde yapılır: Vücuda su serptikten sonra pirinç sapından insan sûretinde imal edilmiş ve üzerine ayınde hazır bulunanların kirini temsil eden lekeler sürülmüş olan küçük bir heykelcik suya atılır. Kötü güçlerin müdahalesini önlemek için ilâhî gücü temsil eden “Nusa” sürekli sağa sola sallanarak bu güçler kovulmaya çalışılır. Nusa sallanırken çeşitli arınma duaları da okunur. Bu ayın, heykelciğin üzerindeki lekeler suda temizleninceye kadar devam eder¹¹.

Hac, genel olarak birçok dinde meşakkatli ve kompleks bir ibadettir. Ancak Şintoizmde diğer ibadetlerde olduğu gibi hacda da bir sadelik mevcuttur.

VI. Yahudilik’te Hac

Eski Ahid’in bazı metinlerinden, yahudi erkeklerinin yılda üç defa Kudüs’te Yahve’nin huzurunda bulunmak zorunda olduğu anlaşılmaktadır¹². Buna göre hac; küçükler, körler, kadınlar, akıl ve beden hastalıkları olanlar hariç, her yahudiye farzdır. Kadın ve çocuklar hariç tutulmuş olmasına rağmen, birçok kadın kocaları, çocuklar da ebeveynleri ile hacedebilmektedirler. Bu ziyarette büyük sayıda kurbanlar kesilmekte ve derileri de hacıların hizmetinde bulunanlara karşılıksız olarak verilmektedir¹³.

Pesah/Fısh (mayasız ekmek bayramı)¹⁴, Şavuot (haftalar bayramı)¹⁵ ve Sukot¹⁶ (çardaklar, çadırlar bayramı) yahudilerin en önemli bayramlarından üçüdür¹⁷ ve “Hac Bayramları” diye isimlendirilir. Mabet zamanında yahudiler yılın bu üç büyük bayramında Mabet’i ziyaret etmek zorundaydılar.¹⁸

¹¹ Baki Adam, *a.g.e.*, s. 94.

¹² Bkz., Çıkış, 23:14, 17; 34:23.

¹³ Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara 1993, s. 461-462.

¹⁴ Çıkış, 23: 15, 35; Levililer, 23: 5-6; Sayılar, 28: 16-17, Tesniye, 16: 1-3.

¹⁵ Çıkış, 34: 22; Tesniye, 16: 6.

¹⁶ Çıkış, 23: 16; 34: 22; Tesniye, 16: 16.

¹⁷ Mircea Eliade-I.P. Couliano, *Dictionnair des Religions*, Paris 1997, s. 234 ve bkz., Tesniye 16:16-17; II. Tarihler 8:13.

¹⁸ Adem Özen, *Yahudilikte İbadet*, İstanbul 2001, s. 213.

Bu üç eski hasat bayramı İbranice'de "hag" adıyla anılır ve Pesah için "hag ha-pesah", "hag ha-matsot", "hag ha-aviv"; Şavuot için "hag ha-şavuot" ve "hag ha-katsir"; Sukot için ise "hag ha-sukot" isimleri kullanılmaktadır. Öneminden dolayı ve halkın Kudüs'deki Mâbed'e hurma dalları ve diğer bitkileri taşıyarak akın etmesi sebebiyle çoğu zaman bu bayram sadece "Hag" olarak da adlandırılmıştır. "Hag" kelimesi hacla dinî bayramı birbiriyle bağlantılı kılmaktaydı. Temel dinî bayramlar ibadet yerleriyle irtibatlı olduğundan dinî bir seyahati de ihtiva ediyordu. Demek oluyor ki, bayramlar münasebetiyle ziyaret edilen bu ibadet yerleri aynı zamanda hac mekânları olarak kabul edilmekteydi. Bu tür mekânları üç grupta toplamak mümkündür: 1. Kudüs ve çevresinde oluşmuş, târihî özelliğe sahip ve Kitab-ı Mukaddes'in tarihi içinde ortaya çıkan mekânlar. 2. Talmud ve Kabala'da adı geçen ve genelde Celile'de (Galile) bulunan bilge mezarları. 3. İsrail'in çeşitli bölgelerinde Diaspora¹⁹ bilgelerine ve azizlere adanan merkezler²⁰.

Musa şeriatı öncesinde yaşamış önemli kişilerin başlarından geçen olaylarla ilgili olarak Eski Ahid'de zikredilen yerler daha sonra İsrail dini için özel mekânlar olmuştur. Hakimler döneminde gerçek anlamda haccın ifa edildiği ilk yer Silo'dur²¹. Krallık döneminde iki tür ziyaret yeri vardı; bunların ilki Beyt-el ve Dan gibi eski mezbahlar, diğeri ise Ahid Sandığı ve Mâbed sebebiyle Kudüs'tü. Kudüs'ün çekiciliği ve peygamberlerin ayrılıkçı mezbahlara karşı tavır almaları, ibadetin merkezleşmesini hazırlayan önemli gelişmeleri; ancak bunun için krallık otoritesine de ihtiyaç vardı. Bu sebeple Hezekiel, m.ö. VIII. yüzyıldan itibaren halkı görkemli bir Fısh bayramı için Kudüs'e çağırды²².

Kudüs'ü ziyaret geleneği Mâbed'in yıkılışından sonra da devam etti²³. Babil esareti sonrasında Mâbed'in yeniden inşası üzerine hac, m.ö. 515 yılı Fısh bayramıyla tekrar başladı²⁴. Sukkot bayramı görkemli

¹⁹ Filistin dışında yahudilerin yaşadıkları yerler.

²⁰ Harman, *DİA*, II, 383.

²¹ Bkz., Yeşu, 18:1; Hakimler, 18:31.

²² II. Krallar, 23:22; II. Tarihler, 30:13.

²³ Bkz., Yeremya, 4:15.

²⁴ Bkz., Ezra, 7:19.

bir şekilde kutlandı²⁵. Hacla ilgili şer'î kurallar, bunlara uymanın önemi ve haccın takva yönü²⁶ zamanla daha çok ön plana çıktı²⁷.

Mâbedi'in Romalılar tarafından yakılıp yıkılmasından sonra (M.S. 70) oraya bağlı ibadetler bir müddet yapılamamış ve kurbanlar sunulmamıştır. Mâbedi'in yıkılışından sonra geriye kalan Batı Duvarı, "Ağlama Duvarı" ya da "Şikâyet Duvarı"²⁸ (Hakotel ha-mavravi) diye anılarak ziyaret edilegelmiştir. Selahaddin Eyyûbî'nin Kudüs'ü fethetmesi ile yahudiler yeniden hac yapma serbestliğine kavuşmuş; 1492 yılında İspanya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na sığınan yahudilerden hac için Kudüs'e gidenlerin sayısında artış olmuştur²⁹.

Yahudiler için Kudüs'ün dışında daha pek çok ziyaret yeri vardır. Günümüzde yahudiler belli günlerde bu tür yerleri ziyaret eder, bu ziyaretlerin şans getireceğine, talihsizliklere iyi geleceğine inanırlar. Hac mahallerinde dua edilir, adaklar adanır, bazan da istekler kâğıda yazılıp bırakılır. Ağlama duvarı veya Süleyman Mâbedi'nin batı duvarı dışındaki ziyaret merkezlerinde azizlere yalvarılıp şefaathane olmaları istenir³⁰. Ağlama Duvarı'nın karşısında 17 Temmuz akşamından 19 Ağustos'a kadar 23 gün boyunca devamlı çeşitli dualarla hac ibadetiyle meşgul olunur³¹. Ayrıca yukarıda bahsetmiş olduğumuz ve 15-22 Tışri'de kutlanan Sukkot bayramında, bayrama katılacak olanlar şeytanları püskürtmek için koçboynuzundan yapılmış *şofar* isimli bir enstrümanın sesiyle toplanırlar. Suyun yanına gelerek gayesi insanları günahattan kurtarmak olan *taşlık* ayını ifa ederler. Yani bu ayın vesilesiyle günahın suyun dibine atıldığına inanırlar³².

VII. Hıristiyanlık'ta Hac

Hıristiyanlığın ana kaynağı olan Yeni Ahit metinlerinde hac ile ilgili açık ifadeler rastlanmamaktadır. Ancak, bu metinler içinde geçen bazı cümleler yorumlanarak haccın gerekliliğine delil gösterilmektedir.

²⁵Bkz., Nehemya, 8.

²⁶Bkz., Mezmurlar, 120-134.

²⁷Harman, *DİA*, II, 384.

²⁸Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, İstanbul 1983, s. 195.

²⁹Tümer-Küçük, *a.g.e.*, s. 462.

³⁰Harman, *DİA*, II, 384.

³¹Tümer-Küçük, *a.g.e.*, s. 462.

³²Eliade-Couliano, *a.g.e.*, s. 234.

Hız. İsa'nın, bir öğrencisine hitaben kullandığı "benim ardımca gel"³³ sözü bu manada en dikkat çekici örnek olarak gösterilmektedir. Hıristiyan ilahiyatçılarının "mânevî yolculuk" diye tanımladıkları "hac", hıristiyanlar için İsa'nın bizâtihi kendisini takip etmekten ibârettir. Ayrıca İsa'nın, "Ben Yol'um, Hakikat'ım, Hayat'ım. Benim aracılığım olmadan hiç kimse Baba'ya gelemes"³⁴ sözünden hareketle bu kanaate varılmaktadır. Bu ifadeden maksat, her hıristiyanın İsa vasıtasıyla Baba'ya ulaşmaya davetli olduğu hususunu vurgulamaktır. Yine İsa'nın, "Ben koyunların kapısıyım. Benden önce gelenlerin hepsi hırsız ve hayduttu, ama koyunlar onu dinlemedi. Kapı Ben'im. Bir kimse benim aracılığım ile içeri girerse kurtulur... Bu ağıldan olmayan başka koyunlarım var. Onları da getirmeliyim"³⁵ sözüyle de hacca telmihte bulunduğu belirtilmektedir³⁶.

Origen'in, "dine yeni girmek, dinde gelişme seyri içerisinde olmak ve kusursuz hale gelmek" diye üç merhale halinde dile getirdiği mânêvî olgunlaşma seyri, kendisinden sonra gelen teologlar tarafından "ruhu olgunlaştırıcı, aydınlatıcı, birleştirici yollar" olarak tanımlanmakta³⁷ ve İncil metinlerinden hareketle tıpkı bir hac yolculuğuna benzetilmektedir.

Bu girişten sonra şimdi Hıristiyanlık'taki hac olgusunu târihi gelişimi içerisinde incelemeye çalışalım.

A. İlk Hıristiyanlık'ta Hac

Hıristiyan hac uygulaması ilk defa, Azîze Helene'nin Hız. İsa'nın doğduğu, çarımha gerildiği, gömüldüğü ve büyük kiliselerin kurulduğu yerleri ziyaret etmesi şeklinde başlamıştır. Bu manada Azize Helene, hıristiyan hac tarihinde ilk hacı olarak kabul edilmektedir. I. Konstantin'den önce Petrus ve Pavlus'un mezarları İmparatorluğun başkentine gelen insanlar tarafından dua maksadıyla ziyaret edilirdi³⁸. IV. yüzyıl-

³³Matta, 8:22; Markos, 2:14; Luka, 5:27; Yuhanna, 21:19-22.

³⁴Yuhanna, 14:16.

³⁵Yuhanna, 10:7-16.

³⁶Paul Philibert, "Pelerinage vers la Totalité", *Concilium*, Strasbourg 1996, sy. 266, s. 106.

³⁷Bkz., Thomas d'Aquin, *Summa Theologiae*, Cilt I (Christian Theology, ed., T. Gilby), New York 1963.

³⁸Eusebe, *L'Histoire Ecclesiastique*, II, 25.

dan itibaren Ortaçağa kadarki yüzyıllar boyunca hıristiyan haccı Kudüs, Roma ve Santiago de Compostela (İspanya) üçgeninde gerçekleştirilmiştir. Hıristiyanlar tarafından Kudüs, günahattan kurtuluşun gerçekleştiği esrarlı mekân, dünyanın merkezi³⁹, Mesih'in ikinci kez dönüş yeri; Roma, havari Petrus ve Pavlus'un mezarlarının ve birçok şehidin kutsal anıtlarının bulunduğu kutsal şehir; Santiago de Compostela ise, dünyanın öbür ucunda havari Büyük Yakub'un kült merkezi olarak kabul edilmektedir⁴⁰.

Konstantin'in Hıristiyanlığa girişi, hıristiyan haccının gelişmesini hızlandırmıştır. İmparatorun bizâtihi kendisi Petrus'un ve Pavlus'un mezarlarının üzerlerine görkemli kiliseler yaptırmıştır. Annesi Helene ise, kutsal yerleri tanımak için Filistin'i ziyaret etmiş, orada bulunan Hadrien'in putperest tapınaklarını yıktırıp, Betlehem mağarasının ve Hz. İsa'yı çarmıha gerilmiş olarak gösteren figürün üzerine büyük kiliseler inşa ettirmiştir. Bundan yaklaşık on sene sonra Helene'nin Kudüs'ü ziyareti, hac mekânları olacak kutsal mekânların belirlenmesinin ilk işaretleri olmuştur. Bunlar sadece Golgotha, Saint-Sepulcre ve Nativité Mağarasının (İsa'nın Doğumu Mağarası) bulunduğu yerler değil, aynı zamanda Eski ve Yeni Ahid'e ait birçok olayın da geçtiği yerlerdir.

Bunların dışında daha birçok ülkede hac mekânı olarak tespit edilmiş birçok kutsal yer bulunmaktadır. Meselâ, İtalya'nın Bari şehrinde Aziz Nicolas'ın, Afrika'da Aziz Cyprien'in ve Kıbrıs'da Aziz Epiphane'in mezarları bunlardan bazılarıdır. Mezarların dışında bazı kutsal kalıntıların bulunduğu yerler de hac mekânları olarak kabul edilmişlerdir. Treves'de bulunan Mesih'in Gömleği, Turin'deki Kutsal-Kefen ve Etyopyalı Axoum'un kutsal sandığı bunlardandır. Rusya'nın Kiev şehrinde özellikle ortodoks hacılar için önemli sayılan 73 aziz mezarı, kalıntılar, ikonlar ve yüceltilmiş kiliseler bulunmaktadır.

Lourdes⁴¹ ve Fatima⁴², hıristiyan haccının en yoğun olarak yapıldığı yerlerdendir. Bu gibi hac mekânlarını ziyaret ettikten sonra dönen

³⁹Bkz., Mircea Eliade, *Le Mythe de l'Eternel Retour*, Paris 1949, s. 30.

⁴⁰Alphonse Dupront, *a.g.e.*, II, 1549.

⁴¹1858'de Bernadette Soubirous'un vizyonlarından itibaren Hz. Meryem'e tahsis edilmiş olan, Güney Fransa'da Prenelerin yükseklerinde önemli bir hac merkezi.

⁴²Portekiz'de Lizbon'un Kuzeydoğusunda bulunan önemli bir hac merkezi.

hacıların etkisi Doğu'da olduğu kadar Batı'da da kiliselerdeki litürjik âdetlerin çabucak benimsenmesini sağlamıştır⁴³.

B. Ortaçağ Hıristiyanlığında Hac

Hıristiyanların Ortaçağ'da hac mekânları olarak kabul ettikleri yerler oldukça azdı. En önemli hac mekânı olan Kudüs'ün haricinde İstanbul da (Konstantinopolis) kutsal kalıntılar açısından büyük bir merkez olarak kabul ediliyordu. 1204'de meydana gelen korkunç yağmalama olayına kadar İstanbul'un bu kutsal kalıntıları hem Doğu ve hem de Batı hacılarını kendine çekmiştir. Batı'da olduğu gibi Doğu'da da bazı azizlerin mezarları en önemli hac merkezleri olarak ziyaret edilir olmuştur. Meselâ Fransa'da Saint-Martin ve Saint-Denis, İngiltere'de Saint-Cuthebert ve Cantorberyli Saint-Thomas, İtalya'da Saint-François ve Saint-Nicolas, Kiev'de Mağara Babaları (Peres de Grottes) gibi şahsiyetlerin mezarları bunlardan en önemlileridir. İçinde aziz mezarları bulunan tapınaklar, başlangıçta hıristiyanlardan fethedilen Müslüman toprakları üzerinde idi. Bunlar sonraları Batı şehirlerine nakledilmiştir. Saint-Nikolas Anadolu'da bulunan Myre'den (Bugünkü Demre) İtalya'nın Bari şehrine, Saint-Markos İskenderiye'den Venise'e ve Sevilleli Saint-Isidore, Seville'den Leon'a nakledilmiştir.

Ortaçağ'da Batı'da iki büyük tapınak, hac merkezi olma noktasında diğerlerini geride bırakmıştır. Bunlar Roma'da bulunan Aziz Petrus'un ve Aziz Pavlus'un mezarları ve İspanya'nın Santiago de Compostela şehrinde bulunan Aziz Yakub'un mezarıdır. Aziz Yakub'un mezarı XI. yüzyılda İspanya'nın Kuzeybatı ucunda bulunmuştur. Tapınağın Avrupa'nın dışından gelen hacılar üzerinde meydana getirmiş olduğu te'sir, İspanya'ya gelen ve hıristiyan kralların yüksek lutuflarından yararlanan Cluny keşişlerinin propagandasıyla gerçekleşir. Zikredilen bölgelerdeki hac, Kudüs'deki hac ile mukayese edildiğinde oldukça popüler bir konuma gelmiştir. Roma tapınakları uzun bir ta'zim tarihine sahiptir. Papalığın uzun zamandan beri Roma'da bulunmasının ve Batı hıristiyan hayatındaki rolünün gittikçe artmış olmasının, önemli bir hac merkezi haline gelmesinde büyük etkisi olmuştur. Ayrıca Roma Ki-

⁴³Pierre Albers-René Hedde, *Manuel d'Histoire Ecclesiastique*, Paris 1939, I, 227; Ayrıca bkz., Lalanne, *Des Pelerinages en Terre Sainte avant les Croisades*, 1845; D. Gorce, *Les Voyages dans le Monde Chretien des IV. et V. Siecle*, Paris 1925; Vincent et Abel, *Jerusalem Nouvelle*, II. cilt, Paris 1914, 1922.

lisesi yetkililerinin kiliseye ait faaliyetleri hükümet örgütleri çerçevesinde görüşebilecek duruma getirmiş olmaları da Roma tapınaklarında eda edilen haccın önemini artırıyordu.⁴⁴

Haçlı Seferleri'ne kadar büyük kiliselerce hacla ilgili kült uygulaması Doğu usullerine göre yapıldı. Grekler küçük kiliselerdeki bazı anıtları resmî olarak ta'zîm etme izni almışlardı. Latin Krallığı döneminde ise, Batı'ya özgü uygulama takip edilmiştir. Doğu hacıları gibi Batı hacıları da Kutsal Toprağı (Kudüs) ziyaret etmeye devam etmişlerdir. Fakat hac gittikçe tehlikeli ve zor olmaya başlamıştır. Bununla birlikte çekilen sıkıntılar ve karşı karşıya kalınan tehlikeler Hıristiyan inancına göre tövbe olarak kabul edilmiştir⁴⁵.

Hıristiyan hac uygulamaları Ortaçağ'ın sonuna doğru eleştiriye tâbî tutulmuştur. Erasmus (1455-1536), hacıların ahmaklıklarından dolayı tapınakların kötüye kullanıldığını belirtip hac olgusunu alay konusu yaparken, Thomas a Kempis (1379-1471) ve diğer bazı yazarlar da hac olgusunun bâtinî bir din anlayışından kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Luther (1483-1546), büyük kutsal kalıntıları içinde muhafaza eden Şato Kilisesi'nin (Wittenberg) kapısına meşhur 95 maddelik protesto yazısını astığı gün, aynı anda orada hac maksadıyla bulunan hıristiyanları etkileyici açıklamalarıyla kendi yanına çekmiştir. Reformun yayılması sonucu, hac maksadıyla ziyaret edilen tapınaklar soyguna uğramış, kutsal kalıntılar ve kültüsel resimler tahrip edilmiştir. Katolikler ise, reformcuları putperestlik ve boş inançlıkla itham ederek onlara karşı çıkmışlardır. Reform karşıtı prenslerin bizzat kendileri bu tapınakları hac niyetiyle sık sık ziyaret ederek ve çok görkemli yeni tapınaklar inşa ederek hacıları buralara gelmeye teşvik etmişlerdir.

Amerika'nın keşfedilişi Katolik Kilisesi'ne Kuzey Avrupa'nın kaybolan nüfuzunu tekrar yakalama imkânı sağlamıştır. Bu gücü de arkasına alan Katolik Kilisesi tapınaklar ve hac siteleri yaparak yeni hac merkezleri oluşturmuşlardır.

C. Modern Hıristiyanlık'ta Hac

Aydınlanma çağında popüler dinî uygulamalara pek değer verilmezdi. Bu sebeple hac da değerini bir miktar kaybetmişti. İlmiye sınıfı

⁴⁴ Jaime Vidal, "Le Pelerinage dans la Tradition Chretienne" Concilium., s. 60-62.

⁴⁵ Jaime Vidal, *a.g.e.*, s. 61.

ve idareciler de bu noktada aynı düşüncede ydiler. Alay edercesine popöler uygulamaları rasyonelleştirmek, frenlemek ve reforme etmek istiyorlardı. Rusya'da olduğu gibi Batı ölkelerinde de halk tabakası bu alışkanlıklardan etkilenmeye başladı. Kendisini aydın olarak tanımlayan despotların kararları halkın dindarlığına karşı olumsuz bir tutum sergiliyordu. Batı bu noktada Rusya'yı bile geride bırakıyordu. 1789 Fransız devrimi ve Napolyon'un kanpanyalarıyla Avrupa'nın diğer yerlerine de yayılan bu olumsuz tavır popöler hac uygulamalarının seyrini altüst etti. Hac mekânı olarak benimsenmiş olan sayısız tapınak bu düşüncenin kıyımına uğradı ve bunlardan birçoğu sadece halkın hatıralarında ve hafızalarında kaldı. Bunlar ancak 1815'den sonra dînî cemaatler tarafından yeniden inşa edildiler veya yeniden ele geçirildiler.

1917'ye kadar Rusya yolları bir tapınaktan ötekine giden hacılarla dolup taşardı. Özellikle Kiev mağaraları manastırında bulunan Aziz Antoine ve Théodose Tapınağı, Zagorks'ta bulunan Teslis (Trinité) Manastırı'ndaki Aziz Serge Tapınağı ve Beyaz Deniz'in bir adasında bulunan Solovsky Manastırı'nın kurucularına ait tapınak, hacıların en çok ziyaret ettiği yerlerdi. Rus hacıları kalabalıklar halinde Kudüs'e de giderlerdi. Orada birçok Rus manastırı ve hac konaklama tesisi vardı. Aynı zamanda Yunanistan'ın Athos ve İtalya'nın Bari şehirlerine de giderlerdi. İmparatorluk hükümeti Aziz Nikolas Tapınağı'nı ziyarete gelen Rus hacıları için Bari'de hac konaklama yerleri yaptırmıştı. Bu hacılar, İsa duasını⁴⁶ okuyarak tapınaktan tapınağa dolaşırlardı⁴⁷.

Batı'da 1789 Fransız ihtilaline karşı meydana gelen ayaklanmalardan sonra hac uygulamaları yeniden ortaya çıkmıştır. Birçok tapınak yeniden yapılmış ve tekrar hacıların nazar-ı dikkatlerini celbetmiştir. Batı'da da tapınaktan tapınağa sürekli dolaşan Benoit Joseph Labre isimli bir mistik hacıdan bahsedilir. Latin Amerika'da tapınaklarla ilgili olarak kaygı verici bir durum meydana gelmemiştir. Cumhuriyet hükümetlerinden birçoğu bölgenin en popöler tapınaklarının Meryem'e ait olanlar olduğunu açıklamışlardır. Meksika'nın bağımsızlık mücadelesine iştirak eden Guadaluplu Notre-Dame Tapınağı en katı kilise karşıtı hükümetler tarafından bile korunarak, kapatılmaya cesaret edilememiştir.

⁴⁶ Rab İsa! Ey Tanrı'nın Ođlu! Ben günahkara merhamet et.

⁴⁷ Jean Laloy, *Recits d'un Pelerine Russe*, Boudry (Suisse) 1966.

Geleneksel tapınaklar genel olarak bir azizin veya azizenin mezarı üzerine ya da kutsal olduğu kabul edilen bir yere yapılmıştır. Bu tür kutsal mekânlar en fazla XIX. ve XX. yüzyıl hacılarını kendilerine çekmiştir. Fransa'nın Lourdes ve Portekiz'in Fatima şehirlerinde bulunan tapınaklarda olduğu gibi diğerlerinde de Meryem imajı öne çıkmaktadır. Bu imajlar genellikle çağdaş dünyaya, dünyanın yeni laik vizyonlarına karşı direnci güçlendirici ve hac olgusuna karşı bazı kimseler tarafından takınılan menfi tavır ortadan kaldıracı mesajlar içermektedir⁴⁸.

Lourdes ve Fatima şehirleri günümüzde Avrupa'da hac maksadıyla en çok ziyaret edilen merkezlerdir. Lourdes yılda yaklaşık beş milyon, Fatima dört milyon, Paris'teki Rue de Bac ise bir milyon kişi tarafından ziyaret edilmektedir⁴⁹.

Hıristiyanlığın Anadolu topraklarında da ziyaret yerleri vardır. Bu mekânlar Hıristiyanlık tarihi ve önemli şahsiyetleriyle bağlantılıdır. Pavlus'un misyonerlik gezileri esnasında dolaştığı yerler bugün bazı hıristiyanlarca ziyaret edilmektedir. Antakya bu yerlerden biridir. Pavlus, Petrus ve Barnaba burada hıristiyanlığı yaymışlar, M.S. 252-300 yılları arasında bu şehirde on kilise toplantısı yapılmış ve ilk dönemlerde Antakya Kilisesi beş büyük kilise arasında yer almıştır. Diğer bir kutsal mekân da Efes'tir. Pavlus bir süre Efes'te kalarak Hıristiyanlığı yaymaya çalışmış, havarî Yuhanna ise burada yaşamış ve ölünce buraya defnedilmiştir. Hz. Meryem'in de Yuhanna ile birlikte Efes'e gelerek burada yaşadığı yolunda bir kanaat vardır; ancak bu zayıf bir ihtimaldir. Zira Epiphanius, Hz. Meryem'in Efes'e gittiğine ve orada öldüğüne dair görüşün ispat edilemediğini belirtmektedir⁵⁰.

Bu kanaat, bir Alman mistiğin vizyonuna dayanmaktadır⁵¹. Kilise Babaları da Efes'te Hz. Meryem'in bir evinin ve mezarının olduğundan hiç bahsetmemektedirler⁵². Ancak bununla beraber Efes'te bulunan ve Hz. Meryem'e nispet edilen ev günümüzde bir hac mekânı olarak kabul edilmektedir. Hıristiyanlar buradaki kutsal sudan içmeler ve dua ederler.

⁴⁸ Jaime Vidal, *a.g.e.*, s. 66.

⁴⁹ Harman, "Hac", *DİA*, II, 385.

⁵⁰Bkz., Günay Tümer, *Hıristiyanlık'ta ve İslâm'da Hz. Meryem*, Ankara 1996, s. 81-84, 88.

⁵¹ Tümer, *a.g.e.*, s. 87.

⁵²Tümer, *a.g.e.*, s. 89-93.

Öte yandan Demre de (Antalya) hıristiyanlarca Saint Nicholas'ın (Noel Baba) yaşadığı ve defnedildiği yer olarak ziyaret edilmektedir. Burada IV. yüzyılda Myra (Demre) piskoposu olan Saint Nicholas'ya ait bir kilise de bulunmaktadır. Diocletien zamanında öldürülen ve Rus, Yunan ve Sicilya halklarının, çocukların ve denizcilerin koruyucu azizi olarak kabul edilen Nicholas'ın kemikleri XI. yüzyılda Güney İtalya'daki Bari'ye nakledilmiştir⁵³.

D. Hıristiyan Haccının Yapılış Şekli

Hac için tapınağa ya da kutsal mekâna gelen hıristiyan, niyetlenmiş olduğu ibadeti birkaç şekilde yerine getirir. Bunları maddeler halinde şöylece belirtebiliriz:

1. Bedenî dua: Bu dua, yüzüstü yere kapanma, elleri çaprazlama bağlama gibi hareketlerle yerine getirilir.
2. Sessiz tövbede bulunma: Çıplak ayakla ağır ağır dizler üzerine çökerek yapılır.
3. Su kullanma: Suya temas ederek ya da değişik şekillerde sudan faydalanarak ibadet yapılmış olunur.
4. Ayak egzersizlerini çoğaltarak Tanrı rızasını kazanma amacı güdülür.

Hac yapmak için Hıristiyanlık'ta kutsal olarak kabul edilen zamanlardan birini tercih etmek gerekir. Noel günlerinde Kudüs'e, Assomption (Hz. Meryem'in bedeninin melekler tarafından göğe çıkarıldığı günün anısına 15 Ağustos'ta kutlanan bayram⁵⁴) gününde de Fransa'nın Lourdes şehrine gidilir. Yine Paskalya ve Pentikost günleri de hac yeri ve mekânı olarak kabul edilen yerlere doğru hac ziyaretlerinin en fazla yapıldığı tarihlerdir. Bu kutsal tarihlere fizikî olarak iştirak etmekle, kendilerini ezeli-ebedî gücün kaynaklarına yaklaşmış ve rûhî bir huzura ulaşmış hissederler. Ayrıca Kilise takvimiyle tespit edilmiş bir zamanda bir hatırayı yad etmek, hıristiyan haccının gayeleri arasındadır ve hıristiyanın ibadet hayatına bir canlılık kazandırır. Haftanın bir günü geleneksel olarak hac uygulamasına tahsis edilir. Meselâ "Pazartesi hacları" veya "Cuma hacları" deyimleri kullanılmaktadır. Bu ma-

⁵³Harman, "Hac", *DİA*, II, 385-386.

⁵⁴ Ali Erbaş, *Hıristiyan Ayinleri (Sakramentler)*, İstanbul 1998, s. 29.

nada “Pazar hacları” diye kullanılan bir deyim hemen hemen bulunmamaktadır⁵⁵. Pazar gününün tüm hıristiyanların en önemli ibadet günlerinden birisi olması, dolayısıyla başka faaliyetlerle meşgul olacak zamanın kalmaması böyle bir deyim kullanılmamasının sebebi olabilir.

Sonuç

İslâm dışı dinlerin çoğunda hac ya da buna benzer bir uygulama mevcuttur. Genel olarak kutsal mekân tüm dinlerde haccın ortak noktası olarak kabul edilmektedir. Hepsinde olmasa da bir kısmında en önemli ortak noktalardan biri de kutsal zamandır. Ancak İslâm’daki gibi zamanı ve mekânı vahiyyle belirlenmiş, belli ölçüde zengin olma şartına dayandırılarak farz kılınmış, edasının ve kabulünün şartları ortaya konulmuş düzenli bir hac uygulamasına diğer dinlerde rastlanılmamaktadır. İbrâhimî kökenli Yahudilik ve Hıristiyanlık’ta İslâm’daki gibi bir netlik yoktur. İslâm’ın dışında hiçbir dinde, hacı olabilmek için Arafe günü Arafat’ta bulunma ve ertesi gün de Kâ’be’yi tavaf etme gibi, belli bir mekân ve zaman kaydı yoktur. Diğer dinlerdeki hac, İslâm’daki kutsal yerlerin senenin her gününde ziyaret edilebildiği gibi bir ziyaretidir. Bunları İslâm’daki nafîle ibadet anlayışıyla izah etmek mümkündür.

Kudüs’ün Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm dinlerinin her üçünde de kutsal bir mekân olarak kabul edilmesi ve ziyaret edilmesi dikkat çekicidir. İçinde Mescid-i Aksâ’nın bulunmuş ve birçok peygamberin gelmiş olduğu yer olması Kudüs’ü kutsallaştırmıştır. Mescid-i Aksâ İslâm’a göre, ziyaret edilmeye layık üç mescitten biri ve ziyaret edilirse sevap kazanılacak bir yer olarak değerlendirilmektedir.

Yahudi ve Hıristiyan dinlerinde hac sadece Kitab-ı Mukaddes’teki bazı telmihlere dayandırılmış ve yüzyılları içine alan bir gelişim sürecinden sonra şekillenmiştir. Hac münasebetiyle hıristiyanlar arasında meydana getirilmek istenen dayanışma belki de hıristiyan haccının en önemli amaçlarından birisidir. Hıristiyanlık tarihi boyunca bu konu çeşitli yorumlarla hep gündemde tutulmuştur. Özellikle Haçlı Seferleri’nde hıristiyan haccı Hıristiyan Dünyası’nın kutsal toprakları ele geçirmek için gerçekleştirmiş olduğu plana alet edilmiş ve “kutsal hac” düşüncesi altında nice katliamlar yapılmıştır.

⁵⁵Alphonse Dupront, “Pelerinege”, *Dictionnaire des Religions*, (Paul Paupard’ın yönetiminde), Paris 1993, II, 1552-1553.